

Komentar in karta: 2/2

SLA V129A.01 'hiša'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Za pomen 'stavba, namenjena zlasti za bivanje ljudi', knj. *hiša* (*i*), je najpogostejši in v vseh narečjih razširjen leksem *hiša* (v T378 s pojasnilom, da gre za zidano stavbo). V T083, T290, T293 in T302 je zapisana tudi manjšalnica *hišica* (vedno kot drugi odgovor). Leksem je zapisan v več fonetičnih različicah, npr. s preglasom *-a > -e* (*hiše*), v T244 poleg oblike s preglasom še *hiša* s pripisom »mlajša; tudi dnevna soba«, v T265 s pripisom »običajno«; s prehodom $x- \geq k-$ (*kiša* v T060–T062 in T177); z narečno palatalizacijo $x- > š-$ (*šiša*), npr. v T005 s pripisom, da je to »dobra in slaba hiša«, v T137 poleg *šiša* še *hiša* s pripisom »mlajši«, v T152 in T154 poleg leksema *hiša* tudi *šiša* s pripisom »arhaično«, v T223 s pripisom »starejše«, *šiše* v T231 s pripisom »arhaično«, v T229 s pripisom »staro«. Predvsem na vzhodu (v panonskih narečjih), kjer je vzglasni $x-$ onemel, so zapisane različice tipa *iža* ali *ramba* (v T388–T394 in T398–T405); leksem *hiža* ima v T377 pripis »mala hiša« poleg nevtralne *hram*, za T407 pa je ob leksemu *hižička* zapisano, da je to »manjša hiša«.

Drugi najpogostejši leksem za hišo je *hram* (v SSKJ z oznako nar. in pomenom 'manjša stavba v vinogradu za hranjenje vina; zidanica'). V T052 je ob leksemu *hram* za pomen 'hiša' opomba, da izraz *hiša* tu pomeni 'soba', v T377 pa je ob leksemu *hram* pripis, da je to »velika hiša«.

Leksem *bajta* (v SSKJ s 1. pomenom 'majhna, preprosta hiša') se pojavlja tudi za hišo v nevtralnem pomenu, in sicer v T053 in v T174 kot edini leksem, drugod pa kot drugi odgovor, npr. v T275 s pripisom »star.«. V T180 posebej piše, da se *bajta* uporablja »tudi za dobro hišo«, v T307 »tudi nova hiša« in v T309 »tudi za dobro hišo«. Sicer se ta leksem uporablja v pomenu 'slaba hiša'.

Na vzhodu je zapisan tudi leksem *kuča*, v T372 s pripisom »bolj šaljivo«, v T405 pa s pripisom »redko«. Kot drugi leksem je nekajkrat (v T300, T363, T365 in T367) zapisan še leksem *koča*, ki se lahko kot stilno nezaznamovan uporablja tudi za pomen 'dobra hiša'. Drugi leksemi so redkejši in zemljepisno bolj omejeni, npr. manjšalnice (*hišica*, *hižička*) ali besedne zveze (*zidana hiša*, *zidana hiža*, *zidana hramba*), ki poimenujejo hišo iz kamna oz. opeke.

2. Morfološka analiza

Hiša < *(*xyš*)-*a* ← stvnem. *hūs* *[hūš] 'hiša' (> nem. *Haus* 'hiša') (H ≥ k v T060–T062)

hišica < *(*xyš*)-*ic-a*

zidana hiša < **zid-a-n-a* (*xyš*)-*a* ← **zid-a-ti* 'zidati' + *(*xyš*)-*a*
hiža < *(*xyž*)-*a* ← stvnem. *hūs*- *[hūž-] 'hiša' (> nem. *Haus* 'hiša')
hižička < *(*xyž*)-*ič-čk-a*
zidana hiža < **zid-a-n-a* (*xyž*)-*a* ← **zid-a-ti* 'zidati') + *(*xyž*)-*a*
bajta < *(*bajt*)-*a* ← ben. it. *baita*, furl. *baite* 'koča, bajta'
hram < **xorm-ɔ* 'šotor, zgradba, hiša'
zidana hramba < **zid-a-n-a xorn-ɔb-a* ← **zid-a-ti* 'zidati' + **xorn-ɔb-a*
 (← **xorn-i-ti* 'hraniti')
koča < **kɔt-a* 'koča'
kuča < *(*kuč*)-*a* ← hrv. *kuća* (< **kɔt-a* 'koča')
zid < **zid-ɔ* 'zid' ← **zid-a-ti* 'zidati' ← **zɔd-a-ti* **zidɔ* (< **zid-jɔ*) 'z glino,
 ilovico ali blatom zapolnjevati iz vej narejeno steno'

3. Posebnosti kartiranja

Karta je leksično-besedotvorno-glasoslovna.

Kot enkratnica s *hiž*- je kartiran leksem *hižička* v T407.

Kot enkratna besedna zveza s *hiž*- je kartiran leksem *zidana hiža* v T393.

Kot enkratna besedna zveza je kartiran leksem *zidana hramba* v T393.

Kot tretji in nadaljnji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *hram* v T083, T370 in T381, *kuča* v T374, T377 in T381, *koča* v T364, T366, T368 in T370, *bajta* v T381, *zid* v T377 (s pomenom 'velika hiša – vila v goricah'), *hiža* v T405, *hiša* in *zidana hiša* v T372.

Z zeleno izogloso je označen regularni narečni prehod *x*- > *š*-.

Z rdečo izogloso je označena onemitev vzglasnega *x*- v prekmurskem narečju.

4. Uporabljena dodatna literatura

Bichlmeier 2010

5. Primerjaj

SLA: V129B.01 *slaba hiša* (2/3), V180.01 *kmetija* (2/1); OLA: 945, 950, 951;
 ALE: 397; SDLA-SI: /; ALI: 298; ASLEF: 4365; HJA: 616; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Hiša je bivalna stavba kot celota pa tudi osrednji bivalni prostor praviloma kvadratastega tlorisa s (krušno) pečjo v kotu ali polni notranji steni (redko). Večpomenski izraz ima podlago v prvotni enoprostorni *dimnici* (ali gradbeno še preprostejši *ognjiščnici*) – izraz je namreč označeval celotno stavbo oziroma prostor kvadratnega tlorisa, ki je nastal z gradnjo enako dolgih (okrog 4,5 m) brun, ki so jih izmenično vzporedno polagali v ostenje. Zato se je z uvajanjem razvitejših hišnih tipov (npr. hiše s črno kuhinjo) ime preneslo na glavni bivalni prostor s krušno pečjo.

Hiša kot bivalna stavba je glede na gradivo lahko zgrajena iz opeke ali kamna (npr. *zidana hiša* – Pohorje, Dravinjska dolina, *hiša iz kamna* – jugovzhodna Slovenija,

južna Štajerska), lahko je *lesena hiša* (npr. *hiša iz lesa* – Pohorje, *lesena hiša* – Savinjska dolina, *cimprača* – severovzhodna Slovenija), zgrajena iz blata (npr. *blatnjača* – severovzhodna Slovenija, *hiša iz blata* – Obsotelje). Glede na razmerje pritličje – nadstropje je hiša lahko *pritlična* ali *nadstropna* (splošno), tj. *na en štuk* – osrednja Slovenija, Štajerska. Glede na družbeni stan in poklic lastnika oz. stanovalcev je to lahko *kmečka* ali *gruntarska hiša*, tudi *pavrska bajta* – Pohorje, Dravinjska dolina, lahko je *kajža*, tj. v lasti kajzarjev z le nekaj zemlje – severovzhodna, severna in osrednja Slovenija, *želarska hiša* – severovzhodna Slovenija, Prlekija, ali *koča*, tj. v lasti kočarjev z le nekaj zemlje – vzhodna Slovenija, Obsotelje, ali najemniška (*štanarska* ali *ofrska*) hiša – Štajerska; *bajta* ima na Koroškem pomen najemniška hiša, ki je v sestavu velike kmetije ali pa je v lasti *bajtarjev* z le nekaj zemlje. Znane so še *rudarska hiša* (Idrija), *solinarska hiša* v pomenu občasnega bivališča *solinarjev* in *šrambe soli* – Strunjan, Sečovelje ter *viničarska hiša* (tudi *viničarski dom*, *viničarija*, *vencarlija* – v severovzhodni Sloveniji in na Štajerskem kot najemniška hiša viničarjev, tj. stanovalcev brez lastništva nepremičnin). Glede na namembnost, družinska lastniška razmerja, likovno-arhitekturni videz in velikost pa je hiša lahko *stanovanjska hiša* (splošno), *preužitkarska hiša* – Koroška, Zgornja Savinjska dolina, *romarska hiša* z več sobami za nočitev romarjev pri nekaterih romarskih poteh, npr. v Belih Vodah, na Brinjevi gori – Štajerska, *kamnarska koča*, ki je začasno zavetišče kamnarjev v gozdnih kamnolomih, npr. v Logu, Dobovcu pri Rogatcu, *pastirska koča/pastirski stan/planšarija*, ki je občasno bivališče pastirjev na skupnih in zasebnih planinah v Julijskih in Kamniško-Savinjskih Alpah in Karavankah, tudi *fača*, tj. planšarska koča v Karnijskih Alpah nad Ziljsko dolino; *vila* je splošna oznaka za razkošno stanovanjsko hišo v trgih in mestih, *vikend* pa oznaka za zasebno počitniško hišo zelo različnih velikosti in oblik.

Po različnih tipoloških merilih (različnih strok) je hiše mogoče razvrstiti tudi glede na razširjenost po kulturnih območjih: *alpska hiša*, *panonska hiša*, *sredozemska hiša* in *osrednjeslovenska hiša*; po času in gradbenem razvoju kot *ognjiščnica* (izpričana v virih in arheoloških lokalitetah od poznega neolita dalje, v dobi kovin, do domnevno prve polovice 20. stoletja – npr. Lozice v Vipavski dolini), *dimnica* (v virih splošno izpričane v 8. stoletju, pri nas opisane in delno ohranjene na Koroškem, vzhodnem in zahodnem Štajerskem od 11. do 18. stoletja, npr. Kavčnikova dimnica iz okrog 1700), *kaminska hiša* (Slovenska Istra, Kras), *hiša s spahnjenico – kavado* (Slovenska Istra, Kras), *hiša s črno kuhinjo* (od 12. stoletja v mestih in trgih, do konca 19. stoletja, od druge polovice 15. stoletja do srede 20. stoletja in ponekod tudi pozneje v kmečkem okolju), *štedilniška hiša* – hiša industrijske kulture, v literaturi znana tudi kot hiša z belo kuhinjo (tudi predelana iz črne kuhinje). Po slogovni oblikovanosti je hiša lahko romanska, gotska, renesančna, baročna, klasicistična, secesijska, modernistična. Po zasnovi je hiša lahko *pritlična* ali *vrhkletna*. V etnološki in geografski literaturi se pojavljata izraza vrhhlevna in vrhkletna hiša kot tipa po zasnovi in namembnosti. S takšno tipologijo se je težko strinjati, saj pri določanju tipa glede na gradbeno zasnovo in postavitev v prostor tega merila ni mogoče povezovati

z vsebino, ki je pogostejša spremenljivka. T. i. vrhhlevne in vrhkletne hiše so si v osnovi dokaj podobne, zato Hazler pri določanju tipov po zasnovi izhaja iz zgolj formalnih izhodišč in glede na postavitev stavb(e) v zemljišče, prostor: vrhkletna hiša pomeni stavbo, ki ima kletni del (s prostori ne glede na namembnost – lahko so v njih tudi hlevi) vsaj do polovice vkopan v padajoče zemljišče, pri čemer je mogoče ločiti dve vrsti tako postavljenih hiš (in tudi drugih vrst stavb): ob breg prislonjena vrhkletna hiša in v breg potisnjena vrhkletna hiša. Hiše, ki ima z vseh strani odkrito (ne vkopano) ostenje in v pritličnem delu hlev, v nadstropju pa stanovanje, ne razume kot t. i. vrhhlevno hišo, ampak kot nadstropno hišo. Ta Hazlerjeva tipologija ni povsem usvojena, čeprav je s formalnogradbenega zornega kota sprejemljivejša in za genetično-strukturalno analizo uporabnejša kot pa omenjena starejša tipologija, kjer se oblika meša z relativno spremenljivo namembnostjo. Ta tipologija zelo težko zdrži strokovno kritiko tudi zato, ker so se v praksi pri t. i. vrhhlevnih hišah (praviloma nadstropnih) pogosto prepletale namembnosti – ob enem ali dveh hlevskih prostorih je bila lahko tudi klet in še kakšen shrambni prostor.

Prim.: Cevc 1988; Cevc – Primožič 1988; Fister 1986; Fister 1993; Ložar 1944; Novak 1952; Vilfan 1970

7. Skica

